

*“Bu cana canlar katan Mesnevî, Nil suyudur... Yarabbi
sen onu Kiptî'nin gözüne kan göster!”*

Mevlânâ Celâleddin

Çalışmamız, Mevlânâ'nın düşünce ve mesajlarının anlaşılmasında ortaya çıkan anlama sorunları ve nedenleri hakkındadır. Diğer bir ifadeyle çalışmamızı, Mevlânâ hakkında neden kimi zaman birbirine zıt paradigmlar ortaya çıkmaktadır, sorusuna bir cevap arayışı olarak niteleyebiliriz.

Evvel emirde şunu söylemek gerekir ki sürecin sosyolojik ve psikolojik etmenleri gereği her bir tarihsel şahsiyetle ilgili bir anlama sorunundan söz edilebilir. Dolayısıyla meselenin sadece Mevlânâ'ya özgü olmayıp, beşer tarihinde iz bırakmış her bir şahsiyetin düşünce ve öğretilerinin anlaşılmasında benzer bir sorunla karşılaşmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Ancak ilave etmeliyiz ki tarihî süreç içinde tasavvufun diğer İslâmî ilimler arasındaki yeri belirginleşmeye başladığından bu yana sûfilerin bu sorunla daha ziyade anıldığını söylemek mübalağa sayılmaz. Neredeyse tasavvufun ortaya çıkışıyla yaşıt bir sûfî özdeyişi olan, “Tasavvuf, kâl ilmi değil hâl ildir.” ibaresi, bir yandan tasavvufî tecrübeye âşinâ olmayanların dışarıdan tasavvufu tanımlamalarına yönelik bir tepkiyi ifade ederken, diğer yandan bu söz, tasavvufla ilgili

anlama faaliyetinde bulunacaklara tecrübî bir empatinin gerekliliğini de hatırlatmaktadır. Tasavvuf, kendisiyle ilgili bu tanımla İslâmî ilimler metodolojisinde fazlaca yer bulmayan yeni bir açılım, keşfe dayalı irfânî bilgiye zemin hazırlamıştır.

Tasavvufla diğer İslâmî ilimler arasında, diğer bir ifadeyle sûfîler ile onların “zâhir ulemâ” diye niteledikleri âlimler arasındaki görüş farklılıklarının temelde anılan bu özelliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Metod farklılığından kaynaklanan bu ayrışma, tarihsel süreçte varlığını çoğunlukla sessiz sedasız sürdürürken, kimi dönemlerde de medrese-tekke çatışması şeklinde nüksetmiştir.

Bu girizgâhı yapmamızın nedeni sûfî bir düşünürün anlaşılmasında okuyucunun bazı ek kriterlerle yüz yüze geldiğine işaret içindir. Bu kriterlerin yerine getiriliş derecesine bağlı olarak bir ârifin mesajlarının anlaşılma seviyesi farklılık göstermektedir. İslâm tasavvufunun seçkin mümessillerinden biri olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'yi anlama faaliyetinde de bir anlama sorununun varlığından bahsetmek yanlış olmaz. Özellikle günümüz okumalarında ortaya çıkan Mevlânâ portrelerinin farklılaşmasında bu sorun barişer şekilde kendini hissettirmektedir.

Mevlânâ'nın İslâmî arka planından soyutlanarak değerlendirilmesinin, Mevlânâ'nın düşünceleriyle ilgili temel bir çarpıtma örneği olduğu gerçeği, günümüzde artık gerek akademik gerek popüler çalışmalarda vurgulanan bir husus haline gelmiştir. Mevlânâ ifadelerinde sıklıkla ya bir Kur'an âyetini ya bir Peygamber hadîsini ya da İslâm tarihinden bir kıssa yahut şahsiyeti iktibas eder yahut bunlara telmihte bulunur. Mevlânâ'nın bu tür referansları örnek verilmeye gereksinim duyulmayacak ölçüde aşikârdır. Biyografisine ilişkin bilgiler dikkate alınmadan, temel kimliğini İslâm kültüründen soyutlayıp Mevlânâ'yı; *dinler üstü ruhsal bir guru, mistik bir şâir, şamanist bir dansçı, yeni bir din kurucusu, hümanist bir düşünür* şeklinde tanımlamanın yorumcunun zihnindeki Mevlânâ

figüründen öte bir gerçeklik taşımadığının farkına çoğu okuyucu varmıştır. Bu farkında oluş Doğu'da ve Batı'da Mevlânâ ile ilgili çalışmalar artıp derinleştikçe artmaya devam edecektir.

Anlaşılmaya çalışılan kişinin tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamından soyutlanmasından kaynaklanan anlama sorunları, genellikle rastlanan bir husustur. Okuyucunun kendi döneminin kültürel ve sosyal kabullerinden tümüyle sıyrılması doğal olarak mümkün olmasa da, tarihî bir şahsiyeti döneminin sosyolojik ve kültürel dokusundan tümüyle kopararak asırlar sonrasına transfer edip yorumlamaya çalışmasının ortaya çıkardığı anakronik bazı tahriflerin olduğu söylenebilir. Ancak bizim bu çalışmadaki maksadımız, bir başka vesileyle ele aldığımız ve anlama sorununun harici nedenleri olarak nitelediğimiz bu tür nedenleri ele almak yerine, Mevlânâ'nın sûfî bir düşünür olmasından kaynaklanan ve bu düşünce tarzının eserlerine yansımalarından neşet eden anlama sorunları ve nedenleri üzerinde durmaktır.

Kanaatimizce muhatabın Mevlânâ'nın düşünce ve mesajlarına nüfuzunu engelleyen bazı "mânia"lar bulunmaktadır. Bu mânialar, Mevlânâ'nın işaret ettiği manalara okuyucunun vukufiyetini perdelemekte, kimi zaman çarpıklaştırmaktadır. Mevlânâ'nın, eserlerinde ortaya koyduğu tema, üslup ve içerikten kaynaklanan bu dâhili mânialar, anlama sorununa zemin teşkil etmeleri bakımından bu konuda bize göre daha etkin rol oynamaktadır. Yazar ile okuyucu arasındaki iletişim açısından ele alındığında, Mevlânâ ile ilgili anlama sorunlarının şu dört unsurdan biriyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz:

1. Düşüncelerin ifade ve sözlere bürünerek birer metin halinde ortaya çıkmasının gayesi olan okuyucu ve muhatap
2. Muhatap ve okurun düşünce ve hareketlerine tesir etmek isteyen hatip ve yazar

3. İletişimde iletilmek istenen konu
4. Muhatap ve okuyucunun ilgisini çekmek için başvurulacak yöntem ve teknikler.

Mevlânâ'nın eserlerindeki ifadeler temel olarak yaşadığı manevi tecrübenin dil ile ifade edilebilen kısımlarına karşılık gelmektedir. Eserlerindeki ana tema, bir ârifin “Mutlak Hakikat” ile diyalogudur. Söz, kavram gibi dilin her türlü ifade formlarının üzerinde tecrübe düzeyinde gerçekleşen ve Mevlânâ'nın gönlünde vuku bulan Rabbanî tecellîler esnasında Mevlânâ'nın da pasif bir dinginlik hâlinde olduğunu söyleyebiliriz. Allah ile yaşadığı diyalog neticesinde benliğini tümüyle saran hâlin zihninde bıraktığı tesiri sonraki aşamada insani düzleme tercüme etmek isteyen ârif, bu tesirin insani düzlemdeki düşünce formuna yansıyabilenlerini insanlarla paylaşabilmek ve yaşadığı hâlin lezzetinden onları da haberdar edebilmek için dile ve söze ait kalıplara başvurur. Şiir söyler, eserler telif eder. Mevlânâ da bu ârif zatlardan biridir. Bu yüzden okuyucu, Fars edebiyatının velut müelliflerinden biri olmasına rağmen, Mevlânâ'nın ifade ve eserlerinin tecrübe aysberginin görünen kısmı olduğunu unutmamalıdır. Mevlânâ, eserlerine yansıyanların gönül boyutunda yaşadığı bu diyalogun ilhama dayalı bir sonucu olduğunu değişik vesilelerle ifade eder:

“Söz, sır köşkünün kapısının sesi bil. Bu ses kapının açılmasından mı geliyor, kapının kapanmasından mı? Buna dikkat et.

Kapı sesi duyulur, kapı görünmez. Bu sesi duyarsınız ancak kapıyı görmezsiniz.”¹

“Eğer (gayb âleminin birbiri ardınca gelen) tazyik ve zuhuratı olmasaydı, cüz'i akıl, akli külliden bahse kalkışmazdı...

Fakat birbiri ardınca gelen tazyik ve zuhurat sebebiyle o (mana) deryasının dalgaları da buraya (cüz'i akla/insan bilin-

1 Mesnevî, VI, 3482-3.

cine) ulaşıyor.”²

“Birinin gıdası nur-ı Celâl olursa artık nasıl olur da o adamın dudağından sihri helâl doğmaz?

Gıdası, arı gibi vahiy olan kişinin gönlü, nasıl olur da balla dolu bulunmaz?”³

“İşi bilene göre bu (söylediklerim) hikâye değildir; kendi hâlimin vasfı ve sadık sevgilinin huzurudur.”⁴

Mevlânâ, yine bu meyanda olmak üzere kendisini söyleten ilâhî tecellînin kimi zaman söz söylemesine mâni olduğunu,⁵ yediği maddî gıdaların bazen manevi gıda alışına ve feyzine engel olduğunu, dolayısıyla ilhamın kesildiğini belirtir.⁶

Mevlânâ'nın ifadelerinden onun eserindeki sözlerinin, salt beşeri gerçekliği yansıtmadığını, ilhama dayalı bir boyutunun da olduğunu anlamaktayız. Molla Câmî'nin Mevlânâ'yı tasvir için söylediği meşhur, “Peygamber değildir, ancak kitabı vardır.” ifadesi bu hususa işaretle söylenmiştir. Anlama faaliyetinin metnin bu veçhesini göz önünde bulundurarak yapılmasının, anlamaya olumlu bir etki ve katkısının olacağı söylenebilir.

Binâenaleyh Mevlânâ ve diğer âriflerin eserlerindeki ifadelerin Rabbanî bir vârid neticesinde meydana gelen bir hâlin önce zihne, oradan da ifadeye aktarılan ikinci bir tercüme gibi olduğunu söyleyebiliriz. Buna işaretle Mevlânâ, *Mesnevî*'nin daha başlangıç beyitlerinde şöyle der:

“Herkes kendi zannınca benim dostum oldu, ama kimse içimdeki sırları araştırmadı.”⁷

2 *Mesnevî*, I, 2214-5.

3 *Mesnevî*, VI, 2925-6.

4 *Mesnevî*, III, 1149.

5 Bkz. *Mesnevî*, III, 3719; IV, 2061.

6 Bkz. *Mesnevî*, I, 3990-1; III, 2513-4.

7 *Mesnevî*, I, 6.

Ârif bir zatın istifade edebilecekler için tebliğ ve irşâd gayesiyle söz ile dışarı vurduğu gönül diyalogu, Mevlânâ'ya göre söze dökülme de asıl mecrası olan gönülde devam etmektedir. Mevlânâ bu hususu değirmen ve nehir suyu teşbihiyle şöyle ifade eder:

“Değirmene ihtiyacınız kalmadığı için değirmenci, suyu nehrin yatağına akıttı.

(Çünkü) söz söyleme kudreti, öğretmek için ağza gelir; yoksa o sözün ayrı bir mecrası vardır.

Sessizce ve akışı tekerrür etmeksizin, akan bir damlası bir daha akmaksızın tâ altından nehirler akan (cennetteki) gül bahçelerine kadar akıp gider.”⁸

Mevlânâ, ârifin asıl arzuladığı diyalogun da bu olduğunu şöyle dile getirir:

“İlâhî, kelamın harfsiz ve sessiz zuhur ettiği o makâmı, canımıza sen göster.”⁹

Sözlerinin, gönlündeki ilâhî sırdan kaynaklandığına dikkat çeken ve söz ile gönül sırları arasındaki yakın ilişkiye,

“Benim esrarım feryadımdan uzak değildir, ancak (her) gözde ve kulakta (o sırrı görüp duyabilecek) o nur yok.”¹⁰

beytiyle işaret eden Mevlânâ, diğer bir açıdan sözün bu sırra ilişkin manayı yüklenmedeki takatsizliğine şöyle işaret eder:

“Söz, gerçi bir bakımdan manayı açar ama on bakımdan da örter, gizler!”¹¹

“Söz yuva gibidir, mana kuş gibi...”¹²

8 Mesnevî, I, 3089-91.

9 Mesnevî, I, 3092.

10 Mesnevî, I, 7.

11 Mesnevî, IV, 2973.

12 Mesnevî, II, 3292.

“Bu (ilâhî) nefha, o soluk değildir ki söze sığsın, anlatılabilirsin.”¹³

“Allah sanatları söylenebilmekten söze gelmekten çok üstündür.”¹⁴

“Bu söz dardır, derecesi pek aşağıdır. Yoksa bayağı bir şeyin hasın hası ile ne münasebeti var?”¹⁵

“Bu söz, hadde hesaba sığmaz...”¹⁶

Bu yüzden Mevlânâ'nın eserlerindeki kimi ifadelerin manevi tecrübeye dayanan ilhamsal boyutundan sarfı nazar ederek seküler birer metin olarak kabul eden okuyucunun bu ifadeleri anlaması zorlaşmaktadır. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini, gazel ve rubâîlerini okurken hakikate ilişkin mananın dil ile tam olarak anlatılamamasından kaynaklanan anlama sorununa ilaveten, metinlerin tecrübî bir manaya işaret ettiğini bilmemek de anlamayı iyice güçleştirmektedir.

Mevlânâ, yaşadığı dönemde çevresindekilerce anlaşılamadığından sıklıkla yakınmakta, kendisini doğru anlayabilenlere olan iştiyakını,

“Öldüm iyi ve doğru anlayışın hasretinden!”

ifadesiyle dile getirmektedir.¹⁷ Bu yakınma, Mevlânâ'nın ifade etmek istediği düşünceleri ile ilgili anlama sorununun sadece günümüze münhasır olmadığını göstermektedir.

Bir eser vücuda getirmenin yahut bir ifadeyi dillendirmenin ana gayesi okuyucu veya dinleyici olduğundan, Mevlânâ'nın anlaşılma-

13 *Mesnevî*, V, 3635.

14 *Mesnevî*, VI, 27.

15 *Mesnevî*, IV, 3732.

16 *Mesnevî*, VI, 1555.

17 *Mesnevî*, III, 2098.

sıyla ilgili sorunlar genelde sözün muhatabından kaynaklanmakta, Mevlânâ da sorunun bu boyutuna işaret etmektedir. Muhataptan kaynaklanan bu nedenlere şimdi daha yakından bakalım.

Mevlânâ'nın ifadeleri seyr ü sülûk yolunda yaşadığı manevi tecrübelerin bir sonucu ve birikimi olduğundan, söz konusu ifadelerin bu yola aşına olmayanlarca anlaşılması Mevlânâ'nın beyanıyla¹⁸ kolay değildir. Mevlânâ'ya göre hâm olan kişi kâmil olanın hâlini anlayamadığı gibi, kâmilin hâline ilişkin ifadeleri de tam olarak anlayamaz. Hâm kişinin bu anlayışsızlığı Mevlânâ'ya göre birtakım nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Mevlânâ'ya göre insan, doğası gereği dış dünyayı kendi kişisel bilincinden ibaret görmeye meyillidir. İnsani duyuları, dış dünyaya açılan pencereler şeklinde nitelersek, insan okuduğu metinler dahil, ilişkide olduğu eşyâyı bu pencereler vasıtasıyla algılar ve kendi kişisel bilincinin “nesnel gerçekliği” temsil ettiğine inanır.¹⁹ Ancak bir metni anlamlandırma dahil, değerlendirmelerinin bir şuur düzeyinden diğerine ilerledikçe köklü bir değişime uğrayabildiğini gören insan, önceki değerlendirmelerine şaşırılmaktadır.²⁰ Mevlânâ insan algısındaki bu izafiliği renkli camlar ile şöyle sembolize eder:

“Her bir insanın hareketi, dünyayı ve insanları görüşü, kendi bulunduğu merteye ve makâma göredir. Herkes, âleme kendi görüş dairesinden bakar. Mavi cam, güneşi mavi gösterir; kızıl cam kızıl.”²¹

Metnin bağlamından koparılan ifadeler, insan zihnindeki sınırlı araçlara indirgenerek yorumlanınca, bu izafilikten dolayı bir anla-

18 Mevlânâ bu hususta “Hâm, olgunun hâlinde anlamaz, öyle ise söz kısa kesilmelidir vesselâm!” der. (*Mesnevî*, I, 18).

19 Ornstein, R. E., *Yeni Bir Psikoloji*, çev.: Erol Göka-Feray Işık, 3. bsk., İstanbul 2001, s. 30.

20 Grof, S., *Kozmik Oyun İnsan Şuurunun Yeniden Keşfi*, çev.: Levent Kartal, Ege Meta Yay., İzmir 2002, s. 119.

21 Bkz. *Mesnevî*, c. I, b. 2393'ün ardından gelen başlık.

ma sorunu ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Mevlânâ'nın eserlerindeki kimi ifadelerin metnin bağlamından ve verilmek istenen mesajlardan soyutlanarak değerlendirilmesi eksik, kimi zaman da yanlış yorumlara sebebiyet vermektedir. Mesajlarından koparılan ve bağlamla ilgisini yitiren ifadeler, okuyucunun zihnindeki “diğer” bir bağlamın içine yerleştirilince metnin anlaşılmasıyla ilgili ikinci bir kırılma daha yaşanmaktadır.

Mevlânâ, ifadelerinin anlaşılmasıyla ilgili, *söze yabancılık ve ünsiyet* kriterinden söz etmektedir. Mevlânâ'nın ifadesi doğrultusunda söze yabancılığı, muhatabın sözün arka planından ve gereğinden habersizliği şeklinde tanımlayabiliriz. İfadeleri anlaşılmasız kılan bu yabancılığa işaretle Mevlânâ, anlatmak istediği maksadın okuyucu açısından hasıl olabilmesi için kimi ifadelerinde,

“Eğer bu söze yabancı değilsen... (şöyle yap)”

der.²² Mefhumun muhalifi ile söylenecek olursa, Mevlânâ, *söze yabancı olmanın* sözün işaretiyle ilgili manayı anlamayı güçleştireceğini ifade eder. Çünkü Mevlânâ'ya göre eserlerindeki ifadeler, anlatmak istediği hakikate dair birer sırdır. Sır ise ancak ilgili arka plan ve olaydan haberdar olana aktarılabilir. Aksi halde muhataba söylenenler muallakta kalır. Mevlânâ bu hususu şöyle ifade eder:

“Sır, ancak sırrı bilenle eşittir. Sır, onu inkâr eden kişinin kuşağına söylenmez.”²³

“Bu hâmlara anlamak haram oldu da, onun için bu hakikatler noksan göründü.”²⁴

Mevlânâ'ya göre sözlerini anlamayı güçleştiren yabancılık, öncelikle kişinin evren ve varlık tasavvuruyla ilgilidir. Maddi hislerle

22 Örnek bir ifadesi için bkz. *Mesnevî*, I, 1632.

23 *Mesnevî*, VI, 8.

24 *Mesnevî*, VI, 828.

duyumsanan, indirgenmiş bir dünya algısından öte bir varlık tasavvuru bulunmayan muhatabın gerçeklik tasavvuru, sadece algılanabilen dünya ile sınırlı olduğundan, sözlerinin böyle kişilerce anlaşılamayacağını şöyle ifade eder:

“Gözleri yeryüzünden geçememiş, yükselmemiş olan kişiye bu sözler ters ve saçma gelir.”²⁵

Böylesine bir varlık tasavvuruna bağlı olarak kişi alt düzeydeki fizyolojik gereksinimler seviyesinde bir yaşam tasavvuruna sahipse, Mevlânâ, bu tür kimseler tarafından da anlaşılabilmesinin zorluğuna işaret eder:

“Bu söz, kemâl bakımından sonsuzdur. Hakikatten haberi olmayan mahrumlara hayal görünür.

Çünkü onca hakikat, ferçten ve boğazdan ibarettir. Onun yanında sevgilinin sırlarını az söyle.

Bizce ferç ve boğaz hayaldir. Bunun için de can, her an cemâlini bize gösterir.

Kim ferç ve boğazına düşmüş, bu düşkünlüğünü kendisine âdet ve huy edinmişse ona denecek söz, ancak ‘Sizin dininiz sizin, benimki benim.’ sözünden ibarettir.”²⁶

Mevlânâ, kâmil ârif ile mana âlemine yabancı olanları sembolize eden doğan ve baykuş sembolleri üzerinden bu anlaşmazlığı anlatır. Kâmil kişinin mana âlemine ilişkin anlattıkları mana âlemine yabancı olan, bu yüzden de algılayabildikleri fânî ve fiziksel âlemden başkasını bilmeyenlerce yalanlanır. Kâmilin mana âlemine dair anlattıkları onlara birer masal gibi gelir.²⁷

Binâenaleyh Mevlânâ'ya göre bu fânî konaktan kurtulamayanın, mahv, sekr, bast gibi tasavvufî hâlleri bilmesi mümkün değildir.²⁸

25 *Mesnevî*, IV, 3811.

26 *Mesnevî*, V, 3937-40.

27 *Mesnevî*, V, 1155-60.

28 *Mesnevî*, I, 2726.